

CE ÎNSEMNA „NEÎNȚELEGERI ÎN CĂZNICII” ÎN OLTENIA MIJLOCULUI DE SECOL XIX?

Nicolae Mihai**

Abstract: *The frequency of the term „misunderstandings in marriages” is visible in the inventory of the Archdiocese of Dolj for the investigated period, 1842-1850. It obviously leads to divorce, but it highlights a broader socio-cultural landscape, which only the frequent use of such archival sources and their careful interpretation can give us back correctly. Because divorce is not just a liminal threshold, an intermediate point between marriage and death and a modern rite of passage (an ethnological look can be useful here). Searching through the archives of documents, the historian has the opportunity to discover this phenomenon placed at the intersection of several eyes, that of those directly involved, relatives summoned as mediators or witnesses, neighbours, local community, but also institutions, involved such as the Orthodox Church or courts, the civil court that starts operating in Wallachia, for which divorce is associated with the division of property, restoring the social status of those affected by it, compliance with legal rules that define rights, values, principles to which individuals adhere, as members of the social community. The present paper is based on the investigation of the files of several cases kept in the archive of the Archdiocese of Dolj [Protoieria Dolj] from the Dolj County Service of the National Archives, for a period under the sign of the Organic Regulations. „Misunderstandings in marriages” affects a wider social environment, in a wider urban and rural area, where along with boyars and merchants, we also meet bakers, rotarians, innkeepers, pig farmers, shepherds, peasants from the villages around Craiova. Each case is a story in itself, which testifies to the failure of a cohabitation, the efforts made in order to save it, sometimes with a lower or higher chance of success.*

Keywords: socio-cultural history of family, divorce, Oltenia, middle of 19th century, archive.

Ca orice cercetare și aceasta a început printr-un accident, unul de tipul „cauți mere, dai de pere”, bine cunoscut cercetătorilor care întotdeauna găsesc mai mult în inventarele răsfoite, în documentele lecturate la arhive, dincolo de subiectul precis al unei căutări programate. Cu toate acestea, răscolind la vremea respectivă, acum opt ani, fondul *Protoieriei Dolj* în încercarea de a identifica strigoi în Oltenia, trăgeam cu coada ochiului către dosarele de divorț care ne ieșeau în cale. Nu actualitatea socială a subiectului ne stârnea și dorința de a-i cunoaște o necesară și încă nu foarte clară dimensiune diacronică, cât posibilitatea de a verifica cum funcționau elemente pe care le urmăream deja în alte cercetări: relația Bisericii Ortodoxe cu credinciosul obișnuit, modalitatea de construire/deconstruire a prestigiului în lumea rurală. Dincolo de toate acestea, evident,

* Am optat în titlu pentru păstrarea termenului de „căznicie”, scris cu z în loc de s în majoritatea documentelor consultate, pentru un subtil joc interpretativ care păstrează conotațiile negative ale experienței maritale eșuate, nu de puține ori, pentru cazurile studiate, căsnicia fiind prezentată aproape ca o caznă de către autoarele plângerilor către autoritățile competente.

** Cercetător științific III, dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, Craiova; email: nicomihai48@gmail.com.

divorțul nu era doar un prag limită, un invers al căsătoriei, ci și un prilej de test pentru toți cei implicați. Pentru că ni se părea că abordarea unui astfel de subiect pleca de la o cântărire falsă și de la o perspectivă greșită: important era nu dacă au/n-au existat divorțuri într-o societate tradițională, „medievală”, „înapoiată”, cum mai auzim astăzi, stereotipuri vehiculate nu doar în mass media, ci cum testau acestea solidaritățile tradiționale, *organice*, în termenii lui Émile Durkheim (familia, mahalaua, breasla, parohia)¹; nu relația dintre normă și practică, ci „furtuna” pe care o ridica de fiecare dată un astfel de caz, asumat, în dese rânduri, nu sub forma unui simplu eșec al unui cuplu, cât sub forma unui eșec major al unui proiect social fundamental, familia, instituție pentru a cărei salvare își dădeau mâna toți cei implicați (comunitatea, vecinătatea, breasla, mahalaua, Biserica).

Din această perspectivă, divorțul și studierea dosarelor (*deletor*, în limbajul epocii) aferente ne ridica o serie de probleme. Prima dintre ele, cea a alcătuirii unui corpus coerent de texte, care să ne permită obținerea unor informații relevante. Totuși, nu mai suntem demult, inclusiv la nivel istoriografic internațional, în epoca în care credeam că serialul dă tonul și serialitatea ne oferă concluzii ferme², chiar dacă argumentul serial nu și-a epuizat capitalul de interes. Violeta Barbu, în celebrul său studiu dedicat divorțului în Țara Românească³, era încântată de depistarea unui număr suficient la Biblioteca Academiei Române pentru a avansa în acest caz, atrăgând, totuși, atenția că „acest material generos nu poate rămâne prizonierul unei analize cuantificate; el oferă pe deplin suportul unor studii de caz”⁴. Constanța Vintilă-Ghițulescu, în binecunoscuta sa carte dedicată bisericii, societății și divorțului, identifica deja 209 de plângeri care solicitau separarea pe motiv de „trais rău”⁵. Tuturor acestor contribuții de bază le pot fi adăugate

¹ Émile Durkheim, *De la division du travail*, Paris, Presse Universitaire de France, 2013 (prima ediție, 1930), p. 177-210. În sensul utilizat de noi, vezi demonstrația lui Alexandru Duțu, *Organic și organizat*, „Sud-Estul și Contextul European. Buletin al Institutului de Studii Sud-Est Europene” (nr. tematic, coordonat de Alexandru Duțu), București, VII, 1997, p. 89-90.

² Maria-Novella Borghetti, *Histoire quantitative, histoire sérielle* în *Historiographies*, vol. I, *Concepts et débats*, sous la direction de C. Delacroix, F. Dosse, P. Garcia & N. Offenstadt, Paris, Gallimard, collection „Folio Histoire”, 2010, p. 412-419.

³ Violeta Barbu, „*Ceea ce Dumnezeu a unit, omul să nu despartă*”. *Studiu asupra divorțului în Țara Românească în perioada 1780-1850*, „Revista istorică”, p. 1144 („Peste 3.000 de documente reprezentând cărți de despărțire, zapise de împăcaciune, hotărâri în pricini de divorț, acoperind, în mod omogen—după toate rigorile unei anchete cantitative, un crenel cronologic și un spațiu determinat — perioada 1780 – 1850 în Țara Românească – îndeplinesc toate condițiile formulate de Michel Vovelle pentru un demers de istorie a mentalităților: curse ce pot fi cuantificate, organizate în serii pe o durată lungă, loc privilegiat în care pot fi urmărite continuitățile istorice, inerțiile, pot fi reperate punctele de saturație și de ruptură, tradițiile refuzului. Acest material generos nu poate rămâne însă prizonierul unei analize cuantificate; el oferă pe deplin suportul unor studii de caz, căci în paginile acestor documente vorbește, în sfârșit, nu numai majoritatea altădată tăcută, ci și elita responsabilă de reformularea structurii familiei în prima jumătate a secolului al XIX-lea”).

⁴ *Eadem*.

⁵ Constanța Vintilă-Ghițulescu, *Biserică, sexualitate, căsătorie și divorț în Țara Românească a secolului al XVIII-lea*, București, Edit. Humanitas, 2004, p. 252

alte cercetări meritorii pentru spațiul Transilvaniei (Daniela Detașan⁶, Eugen Ghiță⁷, Valeria Soroștineanu⁸) și Moldovei (Lilia Zabolotnaia⁹).

A doua problemă, ținea de rațiuni metodologice, la ce întrebări urma să răspundem? Și care putea fi unghiul de atac mai potrivit? Dacă ținem cont de lectura oferită de Lucien Febvre¹⁰, cu siguranță nu am acordat suficientă atenție importanței limbajului pentru înțelegerea utilajului mental al unei epoci. Altfel, am fi plăcut surprinși de reprezentările vehiculate pe care expresii de limbă ale epocii studiate, construite în jurul divorțului, de genul *a nu mai putea ține casă cu cineva*, le pun în evidență. Sau de importanța insultelor, a unor denumiri „tari” la adresa fostului partener marital, culpabilizat într-o formă de charivari lingvistic extrem de eficientă, precum găsim în cercetarea Danielei Detașan în dosarele cazurilor de divorț din prototopopiatul ortodox Săliște¹¹.

În esență, lectura documentelor pe care le-am putut consulta ne pune în față câteva elemente care confirmă spațiul procedural funcțional în cazul divorțului în Țara Românească/Valahia/Muntenia așa cum ni l-au restituit cercetările Violetei Barbu și ale Constanței Ghițulescu. Solicitantul, în cele mai multe cazuri, femeia, adresa o plângere Episcopului Râmnicului, expunând cazul său și cerând luarea cuvenitelor măsuri. Urma o anchetă atentă a protopopiei locale, cu verificarea la nivelul parohiei a adevărului celor „jăluite”, apoi o înfățișare a celor doi soți în fața tribunalului bisericesc competent (Cliricatul Episcopiei Râmnicului, în cazul nostru), chiar a episcopului. O etapă următoare, nelipsită, reluată, era încercarea de împăcare a celor două părți. Abia apoi avem o hotărâre pronunțată, cu posibilitatea de adresare Tribunalului civil, mai ales pentru chestiunile patrimoniale, legate și de asigurarea mijloacelor de supraviețuire ale soției. În ultimă instanță se admitea chiar înfățișarea la București, în fața mitropolitului, în urma unei alte plângeri adresate acestuia. În cazul în care divorțul a fost amânat, s-a renunțat la el, cele două părți aveau posibilitatea unei noi înfățișări, în caz de recidive neplăcute sau de nerespectare a deciziilor luate de tribunalul ecleziastic.

⁶ Daniela Detașan, *În lege și în afara ei. Români din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea/In law and out of law. The Transylvanian Romanians in the middle of the 19th Century*, Cluj-Napoca-Gatinau, Edit. Argonaut/Symphologic Publishing, 2016.

⁷ Eugen Ghiță, *Aspecte juridice privind relațiile matrimoniale în orașul Arad în secolul al XVIII-lea* în vol. *Studii de demografie istorică (secolele XVII-XXI)*, coord.: Corneliu Pădurean, Ioan Bolovan, Arad, Edit. Gutenberg, 2010, p. 15-28. Disponibil online la: <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00584730/document>.

⁸ Valeria Soroștineanu, *Iubirea între divorț și căsătorie. Studii de caz în mediul ortodox transilvănean* în Ioan Bolovan, Diana Covaci, Daniela Detașan, *În căutarea fericirii: viața familială în spațiul românesc în sec. XVIII-XX*, Cluj-Napoca, Edit. Presa Universitară Clujeană, 2010, p. 99-110.

⁹ Lilia Zabolotnaia, *Femeia în relațiile de familie din Țara Moldovei în contextul european până la începutul secolului al XVIII-lea (Căsătorie, logodnă, divorț)*, Chișinău, Edit. Pontos, 2011.

¹⁰ Lucien Febvre, *Une vue d'ensemble: histoire et psychologie*, în Idem, *Combats pour l'histoire*, Paris, Armand Colin, collection „Agora”, 1992, p. 211.

¹¹ Daniela Detașan, *op. cit.*, p. 114. Utilizarea insultelor, a cuvintelor grele care afectează reputația femeii în comunitate nu este exclusă nici pentru spațiul nostru (a se vedea în text cazul Catrinei sin Dinu din satul Rojiște, Dolj, la 1842), însă, pentru cazurile studiate până în prezent, nu am putut regăsi un inventar lexical atât de colorat ca cel identificat de colega noastră în cercetarea sa.

Majoritatea plângerilor sunt efectuate de către femei și au la bază „traiul rău”, o situație care se continuă din secolul al XVIII-lea, după cum au arătat deja Violeta Barbu¹² și Constanța Vintilă-Ghițulescu¹³, și care era unul dintre motivele admise pentru a solicita separarea. Ele sunt prezentate, așadar, la un anumit moment al căsniciei, de regulă, după câțiva ani buni, mult mai rar după un interval scurt de conviețuire.

Toate aceste dosare sunt grupate și numerotate ca „dele” referitoare în majoritate la neînțelegerea (uneori neunierea) în căsnicie (adesea scris „căznicie”, ceea ce, în lumina celor incluse în jalbele petentelor, confirmă cum viața acestora a devenit deja o tragedie¹⁴).

Sigur, datorită unor astfel de arhive putem pătrunde în intimitatea familiei de altădată pentru că Biserica Ortodoxă este unul dintre actorii importanți în societatea românească a perioadei, în drumul său de la Vechiul Regim către Modernitate. Prin urmare, constatăm cum Biserica atât în anii '30-'40, cât mai ales sub mandatul episcopal al Sfântului Calinic de la Cernica (din 1850) devine extrem de atentă la problema căsătoriei, vieții de familie, ordonării ei religioase. Acest lucru nu va însemna o „rigidizare” și o „presiune” opusă celei care vine dinspre statul modern, cât eforturi suplimentare în vederea rezolvării unor astfel de situații. Ele sunt vizibile deja încă din perioada regulamentară. Le putem identifica într-o încadrare comunitară a căsătoriei mai atent așezate normativ (aparitia adevărurilor din partea preoților și a unor „chezășii” din partea aleșilor satelor pentru cei care vor să se căsătorească, a билетelor de cununie dn timpul episcopului Calinic), în reglementarea unui fenomen de tipul „fugile de soții” sau în apariția unor soluții de tipul „angajamente pentru trai liniștit”, în anularea cununiilor problematice de tipul celor dintre „țigani” robi mânăstirești și robi particulari¹⁵. În acest cadru, toate aceste probleme devin tot mai atent inventariate și tratate cu atenție. „Neînțelegerile în căsnicii” afectează un mediu social mai larg, în care alături de boieri și negustori, întâlnim și brutari, vizitii, rotari, cărciumari, porcari, ciobani, țărani din satele din jurul Craiovei. Fiecare caz are o poveste în sine, care mărturisește despre eșecul unei

¹² Violeta Barbu, *op. cit.*, p. 1148.

¹³ Constanța Vintilă-Ghițulescu, *op. cit.*, p. 252.

¹⁴ Eadem, *Autour du divorce: disputes et réconciliations au tribunal (Valachie 1750-1830)*, „Annales de démographie historique”, no. 118, 2009/2, p. 78.

¹⁵ Serviciul Județean Dolj al Arhivelor Naționale [infra: SJDAN], Fond *Protoieria Dolj*, dos. 4/1843, f. 2 (adresă cu data de 25 februarie 1843 din partea Protopopului orașului Craiova, plășii Ocolu și Jiului sud Dolj: „înștiințându-ne că unii din robii mânăstirești, fără înscris, voia și slobozenia igumenilor acelor mânăstiri, se cunună cu alți robi de-ai particularilor, din care acestea se pricinuieste nu puține cheltuieli și zmăcinări de judecăți mânăstirilor, am chibzuit prin punerea la cale ce am făcut, ca prin porunci circulare să să vestească aceste în toată eparhia Sf[ânt]ei Episcopii Râmnic, spre stârpirea și încetarea acestei urmări, ca o faptă împotriva bunei orânduiei și aducătoare de zmăcinări judecătorești, cheltuitoare igumenilor mânăstirilor, precum mai sus se arată. Drept aceia, se scrie cucerniciei tale ca îndată după primirea acesteia, să dai de știre pe la toți preoții bisericilor den acele plăși, strășnicindu-i ca nimeni să nu îndrăznească a citi slujbă de cununie la vreun țigan mânăstiresc după țigancă particu{lar-rupt} fără a să da mai întâi înscris voia igumenului mânăstirii, oricarele să va dovedi împotriva următ[oare]lor se va canonisi având și cucernicia ta de aproape îngrijire și priveghe {re, rupt} a să înfățișa și a să pune această bună orânduială pentru ori {ce, rupt} țigani mânăstirești să vor fi aflând în cuprinsul acelor plăși”.

conviețuirii, adesea lungi, chiar și când este asumată împreună, ca în cazul Luxandrei și a lui Constantin Popescu, soțul său, din satul Tatomirești.

Nu trebuie să uităm că, femeia nu dispunea de independență economică ca în zilele noastre, prin urmare riscul de a rămâne pe drumuri, împreună cu copiii, muritoare de foame, era unul real. Un bărbat incapabil să-și întrețină familia, să aibă grijă de ea datorită „patimilor” sale (beția fiind la loc de cinste), care recurgea la abuz fizic contra partenerei sale, nu mai putea fi respectat. „Jăluitoarele” invocau repetat astfel de situații și știau să facă apel chiar la privirea comunității care să le susțină propria voce în fața instanțelor abilitate. Cei însărcinați de protopopiile locale cu verificarea adevărului conținut de plângerile ajunse la sediul central al Episcopiei Râmnicului constatau adevărul la fața locului, apelând la martori, vecini, de regulă. Deși aceștia nu interveneau, fizic, decât în cazuri extreme, atunci când soția era bătută rău, cuvântul lor era important și adesea invocat. Deciziile luate în urma audierii tuturor celor implicați variază și merg de la împăcare, acceptată uneori cu greutate de către autorul plângerii (de regulă, soțiile), până la separare care însemna, implicit, o recunoaștere a unei stări de fapt, Biserica Ortodoxă neputând, conform canoanelor, pronunța un divorț, decizie lăsată pe seama tribunalelor civile.

Un exemplu clasic este cel al Varvarei, soția lui Dumitru, fiul papei Oprea din Vârvor. Povestea sa începe în august 1844, declanșată de un episod de violență conjugală extremă, care pune în pericol viața femeii, decisa să ceară divorțul. „Cu lacrimi ferbinți”, Varvara înainta o jalbă episcopului Râmnicului, Timotei Evdohiadis, aducându-i la cunoștință „reaua viețuire” cu soțul său: „că luându-l în căznicie de sânt acum 12 ani, mai niciodată n-am avut viață liniștită cu dânsul, ci apururea am fost bătută și necinstită, din pricină că nu fac copii. Și am tot suferit, socotind ca iară pe viitor să va domoli, dacă norocire n-am avut să fac copii, dar ce folos că din zi în zi tot mai spre rău merge, îndeșiind groaznicele bătăi asupra-m[i] și zicându-mi să plec de la dânsul că nu-i mai fac trebuință”¹⁶. Momentul culminant, care declanșează decizia de ruptură, este legat de un incident domestic (împușcarea porcului din curte de către arendașul supărat, „fiindcă intrase la niște cânepi”¹⁷). Plecat la moară, soțul constată paguba în momentul revenirii acasă. Responsabil pentru stabilitatea economică a casei sale, acesta se consideră direct afectat de cele întâmplate. Însă nu arendașul este cel care suferă reacția sa, extrem de violentă, ci soția sa, cea care nu a putut preveni/împiedica fapta arendașului, prilej de reactualizare a condiției sale culpabile: „și când au venit de la moară și au găsit porcu împușcat, s-au pus pe mine și m-au bătut de moarte unde se văd semnele și acum pe trup. Și norocirea mi-au slujit că au sărit oamenii de m-au scăpat că puteam să fiu moartă, zicându-mi că eu sunt pricina pagubii lui, de ce nu-i fac copii, și cu un cuvânt zice că nu-i mai fac trebuință de nevastă”¹⁸. Regăsim câteva elemente importante: violența extremă, bătaia care lasă urme pe trup, urme invocate ulterior ca probe. Faptul că această acțiune a pus în pericol viața femeii salvate doar la intervenția membrilor comunității locale rurale

¹⁶ SJDAN, Fond *Protoieria Dolj*, dos. 18/1844, f.1.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, f. 1^r.

constituie circumstanță agravantă. Discursul Varvarei pune în evidență și o anumită dimensiune obsesivă a supărării necontrolate a soțului care nu lipsește să invoce același și același motiv, „sterilitatea” soției sale. Conform vechii practici juridice, dar și canoanelor Bisericii Ortodoxe, bătaia cauzatoare de moarte putea fi un motiv foarte serios pentru a cere separarea¹⁹. Cu toate acestea, uluitor, Varvara nu cere divorțul. Spre finalul jalbei sale îl roagă pe episcop să intervină în vederea găsirii unei soluții „căzniceii” sale, având deja două alternative: oferirea de chezași de către bărbatul său, dacă acesta dorește să-și păstreze soția, sau asigurarea unor mijloace de existență, refuzând culpabilitatea invocată permanent de Dumitru ca justificare a ieșirilor sale violente: „să vă faceți pomană cu mine și să porunciți cui se va cuveni a-l aduce spre înfățișare unde, pe deoparte, dacă va voi să mă mai ție de nevastă, să-și dea vrednică chezașie că nu mă mai bate zadarnic și să-mi ridice viața, iar pe de alta, dacă nu mă va mai vrea, să chibzuiască cele de cuviință pentru mine, fiindcă eu, păătoasa, nu-i stric nimic, dacă Dumnezeu nu voiește să-mi dea copii”²⁰.

Episcopul reacționează rapid, cerând la 10 august intervenția protopopului plășii Jiul, Ocolu și al orașului Craiova pentru cercetarea împrejurărilor descrise în jalbă, adevărarea lor precum și pentru trimiterea Varvarei și a lui Dumitru înaintea sa. Face însă câteva mențiuni importante: trimiterea celor doi soți are loc doar dacă nu s-a putut obține împăcarea lor, dar una reală, care să asigure stabilitatea căsniciei, nu una falsă, care ar menține fragilitatea ei. Episcopul înțelege demersul Varvarei atunci când precizează: „dacă nu este mijloc de a-i împăciui spre liniștită petrecere, nu amăgire”²¹, recomandând prezentarea cazului celor doi soți și în fața instanței avizate a Bisericii, Cliricatul Episcopiei.

La 14 august, protopopul însărcinează pe Costi Măreanu, „omul Casei Sfintei Episcopii”, să meargă în Vârvor, satul celor doi, și să-i aducă în fața sa. Din jurnalul ținut asupra modului cum a decurs această înfățișare aflăm că Dumitru și-a recunoscut fapta, de altfel nici nu putea contesta urmele de pe trupul soției sale, admitând că a fost supărat, dar este dispus spre împăcare. Motiv pentru care acceptă soluția propusă de a prezenta chezași asupra comportamentului său onorabil pe viitor și a-și lua soția înapoi. Reacționează însă diferit Varvara care, „speriată de moarte”, după ultima acțiune violentă a soțului, refuză să se întoarcă la el. Practic, respinge prima alternativă pe care chiar ea însăși o sugerase în jalba sa către episcop. Doar după intervenții repetate acceptă să revină în căsnicie, după prezentarea de către Dumitru a unor martori credibili, care să garanteze pe viitor un comportament corect al acestuia. Dumitru se declară mulțumit de decizia luată în ceea ce-l privește: „astăzi înfățișându-se pârătul cu jăluitoarea și cetindu-i jalba în auz, s-a întrebat ce ar spuie, unde a dat cuvânt că pentru bătaia ce s-a văzut pe trupul soți[i] sale într-o adevăr iaste făcută de dânsul, aflându-se [sic!] necăjit, dar pe viitor să va părăsi, așa protopopia văzându-l că să căiește de ceea ce a făcut l-au îndatorat de a da chezași oameni cinstiți ca pe viitor să va părăsi și va pune început bun, cu toate

¹⁹ Constanța Vintilă-Ghițulescu, *Biserică, sexualitate*, p. 252-253; Violeta Barbu, *op. cit.*, p. 1148-1149.

¹⁹ Violeta Barbu, *op. cit.*, p. 1148.

²⁰ SJDAN, Fond *Protoieria Dolj*, dos. 18/1844, f. 1^r.

²¹ *Ibidem*.

că jăluitoarea nu voia a mai merge după pârât, speriată fiind de moarte, dar după sfaturile ce i s-a făcut, am înduplecat-o a merge în căsnicie, și așa s-a hotărât ca mâine, duminică, la 13, să aducă chezași ceruți a da în scris pentru dânsul și să-și ia nevasta”²². Martorii depun chezașia de rigoare și totul pare să se termine cu bine.

Totuși, rezerva formulată de Varvara nu era singulară și era îndreptățită. Cazurile soților care-și salvează căsniciile la limită, inclusiv prin aducerea de martori credibili, fără a renunța ulterior la comportamentul violent față de soții nu sunt singulare în epocă. În cele din urmă, soluția era cea a recunoașterii separării și a salvării soției de abuzurile unui soț care și-a anulat orice credibilitate prin încălcarea însuși a cadrului de onorabilitate asigurat de cuvântul martorilor. Aceștia erau cei care l-au reintegrat în societate pe cel care, de altfel, era nu doar subiectul unui caz de divorț, ci și exemplul unui anti-model social în comunitatea sa.

Avem în acest caz exemplul (A)Niței, soția lui Alexandru Niculescu, din Craiova, care, în același an, 1844, cu o lună înainte (iulie) de Varvara din Vârvor, cere nu divorțul (separarea ei de soțul său pare evidentă), cât materializarea acestuia în ceea ce privea asigurarea mijloacelor necesare subzistenței, de care fostul soț o lipsea cu intenție, încălcând inclusiv hotărârile instanțelor religioase și civile locale. De data aceasta avem, așadar, în față un cuplu de orășeni, destructurat de comportamentul repetat impardonabil al soțului. În jalba sa, Anița, menționează faptul că se înfățișase deja în 1840 Cliricatului Episcopiei Râmnicului, sătulă de „reaua viețuire conjugală și caznele ce sufeream de la soțul meu Alecu Niculescu”²³ și acceptase hotărârea dată „ca numitul meu soț să mă reprimească în liniștită casnică petrecere și să-mi înlesnească viețuirea după caracterul său”²⁴. În cazul în care soțul nu respecta decizia tribunalului bisericesc, Aniței i se oferă posibilitatea a se prezenta „cu plângere la Ci[nstita] judecătorie locală, spre a-l îndatora a-m[i] purta trebuincioasele cheltuieli, cât și către Prea Osfinția Voastră spre cea de desăvârșit hotărâre a Cucerniciei noastre”²⁵. Alexandru Niculescu refuză însă să se conformeze. Soția constată că de atunci au trecut patru ani și acesta „nici o preschimbare n-a luat spre viață conjugală și nici hotărârii Ci[nstitului] Cliricat nu s-a supus”²⁶. Decisă să meargă mai departe, Anița povestește că „mi-am arătat dreptatea precum să va vedea”²⁷ la secția cuvenită a Judecătoriei Dolj fără a obține însă materializarea deciziei judecătorești din partea soțului: „îndestularea am văzut numai în scris”²⁸. Rezultatul firesc al unui astfel de comportament incredibil a fost privarea de mijloacele necesare existenței și chiar expunerea la foamete, lucru pe care jăluitoarea nu se teme să-l expună fără menajamente: „și eu sânt în desăvârșită ticăloșie ajunsă, încât și hrana din toate zilele o cerșesc”²⁹. Aflată într-o asemenea „nenorocită stare”, Anița încearcă o ultimă

²² *Ibidem*, f. 2.

²³ *Ibidem* dos. 14/1844, f. 1.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

tentativă, adresându-se mitropolitului ca instanță finală: „năzuesc cu lacrimi la Oprea Sfinția Voastră a cere îmbunătățirea soartei mele ca de la un adevărat duhovnicesc stăpân și să porunciți punerea la cale spre a să aduce mai sus pomenitul aici, și a fi înfățișat înaintea Prea Osfinției Voastre spre a-mi afla îndestularea după cum Pronia cerească vă va lumina”³⁰. Mitropolitul Țării Românești, Neofit, reacționează prompt și solicită la 17 iulie ca protopopul să cheme ambele părți înaintea sa, „cerând a da în scris în Condica Canțelarii Protopopii și sorocindu-i ca la sfârșitul viitorului aug[u]st să vie aici spre înfățișare și înaintea noastră a să da hotărârea cea desăvârșită asupra pricinii aceștia”³¹. O săptămână mai târziu, la 24 iulie 1844, protopopul îl convoca pe Alecu Niculescu să se prezinte a doua zi, „la 7 ceasuri evropenești de dimineață”, pentru punerea în lucrare a celor dispuse de mitropolit „în dosul jâlbii Niții, soția Dv.”³². Alecu Niculescu răspunde politicos, luând la cunoștință despre „a merge la orașul București spre înfățișare înaintea Preasfinții Sale, părintelui mitropolit cu fosta mea soție Anița la care plecat răspund că voi fi întocmai următor a mă afla acoloa, la București, în sfârșitu viitoarei luni aug[u]st”³³. Nu știm exact care a fost finalul acestui caz, dar el este o dovadă a faptului că divorțul implica riscuri mari pentru femeii expuse unor privațiuni extreme în lipsa asigurării mijloacelor care să le permită supraviețuirea în cadrul comunității locale.

Dacă putem înțelege cazuri de divorț solicitat pentru violență sau comportament neadecvat (furt de bunuri, „prăpădire” de avere), există și cazuri mai aparte. Uneori desfacerea căsătoriei poate fi făcută pentru motive mai speciale precum orbirea, motiv ascuns de către bărbat înainte de căsătorie și reclamat ulterior de către soție, așa cum reiese dintr-un caz cercetat la 18 mai 1842 de protopopul Ioan Dobriceanu³⁴. Alteori, desfacerea căsătoriei era solicitată mai repede. În același an, 1842, o anume Catrina sin Dinu înainta Tribunalului bisericesc al Episcopiei Râmnicului o jalbă împotriva soțului său, Stan sin Stoica Pribeagul. Traiul cu acesta în satul Rojiște, în timpul scurtei „căznicii” de un an și jumătate, fusese marcat de umilințe, surprize neplăcute (soțul era acuzat de „lenevire” și de „darul beții”), dar mai ales că după nici „o săptămână de viață liniștită cu dânsul”, acesta s-ar fi aruncat „cu sălbatecă fire asupra-mi, bătându-mă necurmat fără de nicio milostivire, supt cuvânt că sânt urâtă și că sânt curvă și că nu-i mai trebuiesc de nevastă”³⁵. Femeia își apără reputația, „apoi eu, păcătoasa, nu m-am știut câtuși de puțin [cu] vreo abatere netrebnică”, și-și acuză bărbatul de lenevire, beție, de faptul că nu vorbește cu ea, nici nu se implică în susținerea căsătoriei, „ca tot omul cu femeia sa, cum să facem și ce să lucrăm ca să trăim”³⁶. „Netrebnicia” soțului nu se reduce așadar doar la incapacitatea de a gestiona dimensiunea economică a familiei, ci acoperă și o zonă mai intimă ceea ce explică, probabil, de ce Catrina a solicitat divorțul mai repede decât de obicei, la capătul unui mariaj de niciun an și jumătate.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*, f. 2.

³² *Ibidem*, f. 3.

³³ *Ibidem*, f. 4.

³⁴ *Ibidem*, dos. 3/1842, f. 2.

³⁵ *Ibidem*, f. 10.

³⁶ *Ibidem*.

Situația era cu totul alta în cazul bărbaților care se puteau trezi fără soție, abandonată fără nicio explicație, așa cum pățește Ilie, fiul lui Marin, din satul Cernele care scria protopopiei Craiovei la 15 noiembrie 1844, plângându-se în privința soției sale, Stanca. Aceasta era acuzată de repetate plecări cu bunurile sale mobile, ceea ce arată deja hotărârea ei de a opera o primă separare simbolică de cel pe care nu mai e dispusă a-l recunoaște ca soț: „fiindcă au lipsit din casă de două săptămâni și luându-și ale ei toate ce au fost și unde au plecat, nu poci știi, între care am dat și jalbă împreună cu raportul satului, tot pentru pricina aceasta, și găsind-o, am și adus-o atunci, și tot nu și-au păzit năravurile cele rele și m-am pomenit cu numita că lipsește și au luat toate din casă ce au fost ale ei, și unde au plecat, nu poci știi, și întrebând eu prin alții, oameni spuindu-mi pentru numita că s-au dus la tată său”³⁷. Ilie nu era interesat să afle motivele soției sale, aflată nu la primul exercițiu de acest fel, încadrat de soțul nemulțumit la capitoul „năravuri rele”. Nici vorbă de vreo încercare de „împăciuire” din partea sa. Pentru Ilie conta afectarea prestigiului său în fața comunității locale, motiv pentru care, revoltat, solicita protopopiei luarea cuvenitelor măsuri, întrucât „eu aceștia nu poci suferi pentru că mi-au spart casa”³⁸.

În ultima instanță, cei nemulțumiți de deciziile Cliricatlui Episcopiei, ca instanță religioasă care rezolva aceste probleme, puteau apela direct la Mitropolit. Avem astfel de cazuri, mai ales pentru cei proveniți din „lumea bună”, respectiv, din mediul elitei vremii, din spațiul urbană. Așa se prezintă și cazul lui Ioan Pârvulescu din Craiova, „mahalaua Obedeanelui”. Nemulțumit de decizia Cliricatlui Episcopiei Râmnicului în privința „căzniciei” sale cu Maria, „fata ce a crescut-o în casă D[umnea]ei”, serdăreasa Elenca Bibeasca din Craiova”³⁹, acesta s-a adresat direct Mitropolitului, la 26 iulie 1844, „fiindcă după sorocul hotărât nu ne-am putut împăciui prin însoțire”⁴⁰. Mitropolitul a decis înfățișarea părților la București, în septembrie același an⁴¹.

Traiul rău cu soțul a fost același motiv care a împins-o pe Maria din satul Livezile de Sus să înainteze jalbă Protopopiei orașului Craiova, în iarna lui 1846. În documentul semnat la 1 decembrie, ea recapitulează un mariaj dificil: „după multe păcatele mele, luând în căsnicie pe un Ciucă Cazacu, sufer de la dânsul cele mai cumplite cazne căci dânsul, fiind om căzut în patima beții, neîncetat mă bate fără milostivire, dând în mine cu orice îi iasă înainte, din care pricină, poate, ferească Dumnezeu, să mă și omoare, în casă. Iară și ce găsește vinde și dă pe băutura încât am rămas săracă cu desăvârșire, rămând și muritori de foame, atât eu cât și doi copii nevârstnici. Pentru care aceste pricini rog ferbinte pă Cinst[ita] Protopopie ca umilindu-să dă întreaga mea ticăloșie să se milostivească a mă osebi de dânsul pentru totdeauna căci nu mai poci suferi grozăviile relelor sale năravuri. Care poate să mă amerințe [sic!] și moarte fiind cu dânsul, nu-și părăsește năravurile nici după înscrisa chizășie ce au o dat și care chizășie să află acum la

³⁷ *Ibidem*, dos. 22/1844, f. 1.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, dos. 15/1844, f. 1^r.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, f. 1^v.

casa sfatului din Livezile de Sud și fiind trecută și la delă”. Ancheta declanșată de protopop confirmă toate elementele de mai sus. Pe lângă raportul reprezentanților comunității locale, aleșii satului, adevărit și de către „proprietăreasa moșiilor, Stanca Carageanca”, ceea ce-i conferă mai multă greutate, raportul preotului local aduce noi detalii. Înviniutul nu este la prima înfățișare, fiind vinovat și în trecut de aspre bătăi aplicate soției care se alesese cu capul spart, neputând să-și îndeplinească datoriile cuvenite. Protopopul notează că „făcând cercetare în fața locului, prin mahalagii și vecinii împricinaților, au dovedit cum că Ciucă Cazacu, adică soțul reclamant[i], fiind om căzut cu totul în patima beți[ei] săvârșește cele mai netrebnice fapte”⁴², pe lângă pedepsele aplicate soției, încă „și hainele după dânsul le-au zălogit pă băutura”⁴³. Întrebat asupra învinuirilor aduse, Ciucă Cazacu nu le tăgăduiește, dar motivează prin necazurile recente avute și prin faptul că-și onorează obligațiile datorate familiei sale, „slugărind pe la unii alții pentru agoniseala celor trebuincioase căsiei și copiilor”⁴⁴. Posibil ca acesta să fi reprezentat un motiv suficient în ochii protopopului care a încercat să susțină o împăcare cu soția, dar eforturile sale eșuează în fața opoziției ferme a acesteia: „făcându-să cuvenitele sfătuirii spre jăluitoare ca să meargă spre însoțire cu părātu dând chizășie// vrednică pentru bune purtări pe viitor, n-au primit, apărindu-să cu totul că speriată fiind de groaznicile bătăi ce suferă din parte-i pă timpul când să află supt băutura poate să-i primejduiască viața”⁴⁵.

Un caz aparte este cel al Luxandrei din Tatomirești, căsătorită cu dascălul Constantin⁴⁶. Soția adresa o jalbă Tribunalului bisericesc în care expunea decizia luată de comun acord cu soțul său de a se separa unul de celălalt, solicitând instanței religioase doar întărirea acestor înscrisuri. Procedură neobișnuită, care a declanșat intervenția Bisericii, protopopul local fiind rugat „ca să înfățișezi la protopopie pe amândoa părțile spre cercetarea împregiurărilor cu câte s-au urmat rea viețuire între dâșii, fiind totdeodată stăruință asupra-le a-i împăcii spre liniștită și plăcută petrecere”⁴⁷. Ni se pare interesantă motivația expusă de Luxandra, documentul având implicații mai largi, motiv pentru care am considerat că merită o citare *in extenso*: „Cu lacrimi fierbinți jăluiesc cinstiului Cliricat căci fiind loată în cununie dă d[umnea]lui dascălul Cos[dan]din din Tatomirești dă sânt o lună doisprăzăce ani, având și un copil între noi în vârste dă șasă ani și jumătate și în cursul acestor ani tot trai rău au fost între noi și văzând noi că tot trai rău avem între noi, singuri, dă a noastră bună voință, nesiliți fiind de nimenea, ne-am învoit între noi să ne lăsăm, văzând că nu mai putem să mai ținem amândoi casă ne-am și lăsat dă sânt acuma patru luni dă zile, dîndu-ne și înscrisuri unul la mâna altuia ca să nu mai avem trebuință unul cu altul, ci să ne hrănim în lume cum Dumnezeu ne va milui. Fierbinte jăluiesc cinstiului Cliricat ca să să facă dă cele de cuviință cu întărirea acelor

⁴² *Ibidem*, dos. 44/1846, f. 4.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*, dos. 29/1848, f. 2.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 3.

înscrisuri”⁴⁸. Aparent avem un alt caz reprezentativ, care se încadrează unui tipar frecvent al divorțurilor: un mariaj lung (12 ani și o lună), un copil la mijloc. Dar situația este diferită de celelalte. Luxandra nu se plânge instanței religioase contra soțului său, ci cere doar acceptul acesteia asupra unei soluții pe care a gândit-o de comun acord cu fostul partener marital. Despărțirea unuia de altul este acceptată firesc și, extrem de interesant, întărită cu document scris. Acest lucru ridică câteva întrebări. Dacă soțul putea să fie cunoscător de carte și el ar fi putut redacta ambele documente, validitatea lor ridică semne de întrebare. Era nevoie de martori, vecini, preotul local, aleșii satului. Deja separarea soților se produsese de patru luni și un asemenea eveniment nu putea trece neobservat în comunitatea locală. Ar fi acceptat preotul local să le contrasemneze, încălcând procedura obișnuită în acest caz? Sau vreunul dintre reprezentanții satului, știutor de carte? Să fi fost tacit acceptată situația? Cine a îndemnat-o pe Luxandra să se adreseze Tribunalului bisericesc în vederea recunoașterii situației sale, deși soluția la care a ajuns cu soțul său încălca procedura clasică? Sunt întrebări la care încă nu putem răspunde. Dar putem remarca sensibilitatea cu care este prezentată situația, limbajul aparte care definește acest moment cumpănă și reprezentările articulate în jurul său. A avea o familie era în legătură cu noțiunea de înțelegere, de casă, de sprijin reciproc, de siguranță economică, de a nu fi expus privării de cele trebuincioase, la limită, foamei, realitate cumplită și cotidiană. Sunt, până la urmă, atribute esențiale ale familiei, bine conștientizate. Spre deosebire de celelalte cazuri, nici Luxandra, nici Constantin nu-și aruncă acuzații, acceptă cumva, împăcați, eșecul comun consimțit, „tot trai rău au fost între noi”. Ambii soți implicați procedează, de comun acord, la ieșirea din mariaj. Ambii *se lasă* unul pe altul, recunoscând că *nu mai pot ține amândoi casă*. Înscrisul pe care și-l dau reciproc este de fapt o recunoaștere comună a faptului că *nu mai au trebuință unul de altul*, rămânând să se descurce cum vor putea, *să ne hrănim în lume cum Dumnezeu ne va milui*.

Un ultim caz pe care dorim să-l prezentăm este cel al Bălașei, fiica lui Tănase Sciețu, căsătorită cu Stan sin Pătru Nica din satul Valea Seacă⁴⁹. În anul următor revoluției pașoptiste, Nichifor, arhimandritul Episcopiei Râmnicului, era rugat să intervină în acest caz chiar de către proprietarul moșiei, impresionat de situația femeii: „îmbolnăvindu-se și zăcând o vreme mai îndelungată, fără mijloace de căutare, fiind bărbatu-său un om căzut în patima beției și neîngrijitori de dânsa, miluindu-mă părinților ei ca proprietar, iar mai vîrtos ca creștin m-am cunoscut dator a o ajutora pă bolnavă și cu adresă din partea poliției am rugat pă Cinst[itul] Magistrat de au trimis-o în spitalul fâmeesc al orașului spre căutare și întregimea sănătății ei”⁵⁰. Informat că protopopul local ar fi intervenit și ar fi luat-o pe Bălașa, „acum bolnavă, de ar fi închis-o, punând-o și în fiară”, refuzând să admită adevărul unei asemenea fapte „fiind împotrivă cu totul, întâi ca să pătimească un părinte pentru fiul său ce este eșit din casă cu bisericeasca cununie. Iar al doilea, că fiica nu este dosită undeva de către părinți, ci mearsă spre căutare-i de boala

⁴⁸ *Ibidem*, dos. 29/1848, f. 2.

⁴⁹ *Ibidem*, dos. 42/1849, f. 1.

⁵⁰ *Ibidem*.

ce pătimește prin chiar mijloacele mele precum arăt⁵¹, proprietarul moșiei Valea Seacă solicită direct ierarhului râmnician verificarea întregii situații și salvarea Bălașei de un mariaj nefericit și de relele tratamente la care era supușă.

Puținele documente pe care le oferim spre analiză, sigur, nu sunt suficiente pentru a obține un răspuns cu o anumită încărcătură epistemică. Dar ne indică cum se pune problema divorțului în epocă, un fenomen cu care se confruntau toate categoriile sociale.

După cum observăm, în această perioadă, termenul modern de divorț este ocolit, fiindu-i preferat cel de *neînțelegere în căsnicie (scris cu z de multe ori)*, *neunire în căsnicie*. Toate cultivă o certă viziune religioasă, articulată de Biserică respectând litera evanghelică a lui *Ceea ce Dumnezeu a unit* (uneori tradus ca *împreună*⁵²), *omul să nu despartă* (Marcu 10:9) și arată o neputință, doi oameni care nu reușesc să devină un singur trup, uneori la capătul unei conviețuiri mai îndelungate. Sau care nu se pot înțelege, iar în acest caz medierea Bisericii era vitală, cererile și ritualul de împăcare fiind mereu reiterate și chiar, am putea spune, forțate. Nu însă în absurd, după cum am putut vedea. Si reprezentanții Bisericii, deși se zbat să salveze fiecare căsnicie, nu insistă atunci când probele sunt evidente, iar unul dintre soți, de regulă soția, este prea speriată de violențele repetate, pentru a mai accepta o împăcare.

Termenii sunt folosiți variat, în cazul Irinei Golfineanu din Craiova și a praporgicului Ghiță Valdea din București⁵³, se vorbește despre *desfacerea căznicii*, în cel al Luxandrei, fiica logofătului Dumitrache din satul Tatomirești, și a soțului său, Constantin Popescu, dascălul, de *neunirea căznicii*. Biserica nu folosește termenul de „desfacere”, în acord cu cele spuse un pic mai sus, și aceasta poate explica de ce majoritatea „titlurilor” acestor dosare de caz (*dele*) din acest fond ecleziastic amintesc doar despre neînțelegere sau neunire, spre deosebire de ceea ce găsim la un tribunal civil, în aceeași perioadă. În toate cazurile însă este vorba despre un eșec recunoscut, asumat, atunci când, cu toate eforturile nu mai putea fi prevenit.

Violeta Barbu avea dreptate, „în măsura în care este un eșec, adică un sfârșit, divorțul este o rememorare a istoriei unui cuplu, și deci produce discursuri, care nu sunt decât o istorie trăită ce se povestește pe sine”⁵⁴. Grație acestor dosare păstrate într-o arhivă bisericească putem arunca un ochi în intimitatea celor care au trăit în prima jumătate de secol XIX, chiar dacă privirea noastră este mediată de către cei care înregistrează în scris inclusiv mărturiile celor direct implicați.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Biblia sau Sfânta Scriptură*, tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a preafericitului părinte Teoctist, patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod, București, Edit. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1997, p. 1151.

⁵³ SJDAN, Fond *Protoieria Dolj*, dos. 12/1847, f. 1, desfacere a căsătoriei aprobată de mitropolitul Țării Românești.

⁵⁴ Violeta Barbu, *op. cit.*, p. 1141.